

En sjælden balletskat

Harald Landers papirer til Det kongelige Bibliotek

af universitetslektor, dr.phil. Erik Aschengreen

Harald Lander blev den person, der kom til at betyde mest for Den Kongelige Ballet i dette århundrede, og det er derfor ikke bare glædeligt, men ballethistorisk også meget væsentligt, at hans hustru Lise Lander har overdraget hans papirer til Det kongelige Bibliotek. At det sker samtidig med, at dans bliver et fag på Københavns Universitet, er spændende og kan synes tilfældigt, men måske hænger det alligevel sammen med, at dans endelig er blevet accepteret som en kunstart, der ikke bare har plads i rampelysets korte strålestund, men også har krav på forskningens interesse.

Dansk ballet har en fornem international placering, og fundamentet til en dansk ballet på højt niveau blev lagt allerede i 1700-tallet, først og fremmest af italieneren Vincenzo Galeotti, der kom til København i 1775 og var balletmester ved Det Kongelige Teater til sin død i 1816. Han skabte en skole og et repertoire, men det var August Bournonville, der i det 19. århundrede gav den danske ballet det nationale særpræg, som blev dens styrke i international sammenhæng og stadig er det. Galeotti og Bournonville skabte, hvad Svend Kragh-Jacobsen kaldte den danske ballets to første blomstringsperioder. Harald Lander skabte den tredje.

Harald Lander, der var født i 1905, blev optaget på Det Kongelige Teaters balletskole i 1913. Det var i den efter-Bournonvilleske periode, hvor den gamle mesters værker, idealer og træningsprincipper dominerede. Men støvet havde lagt sig over Bournonvilles balletter, og den danske ballet var mærkeligt sky over for den fornyelse, Serge Diaghilevs Les Ballets Russes havde betydet ude i verden. Hos Diaghilev var ballet en kunstart med blod, sanser og passioner, en farverig, spændende og fantasifuld kunstart. Hos Bournonville herskede en uskyldig glæde, og balletterne stod i fare for at blive slidt ned til overfladeidyller, hvad de ikke er.

Harald Lander

Selvfølgelig debuterede Harald Lander i en Bournonville ballet. Som Don Alvar i *Fjernt fra Danmark*. Det var i 1925. Men for en ung, ambitiøs og begavet kunstner som Harald Lander kunne det være svært at se meningen med kunstarten. I en periode, der i litteraturen og malerkunsten bød på livs-anskuelsesdebat og skrigende ekspressionisme, var det ikke tilfredsstillende for en danser bare at danse Bournonville uden så meget som at kunne stille spørgsmål til indholdet.

Det blev mødet med Mikhail Fokin, der ændrede Harald Landers indstilling og åbnede et udsyn til, hvad ballet kunne være. Den russiske koreograf og danser, der var ansvarlig for alle balletterne i de første Diaghilev sæsoner i 1910'erne, opholdt sig sammen med sin hustru, Vera Fokina, i København i sæsonen 1918-19, hvor de optrådte to aftener på Det Kongelige Teater og ellers gav skole i Charlottenlund. I Harald Landers debut-år kom de igen, og Fokin indstuderede en balletaften på Det Kongelige Teater med *Chopiniana*, *Petrusjka* og dansene fra *Fyrst Igor*. Harald Lander medvirkede i de to sidste balletter, og som andre af ballettens kunstnere opdagede han, hvor langt tilbage danske dansere stod rent teknisk, sammenlignet

Harald Lander som Alonzo i August Bournonvilles *Toreador*, 1929.

med udlandet. I 1927 drog Harald Lander derfor på en toårig studietur til New York for at dygtiggøre sig hos Fokin, der generøst gav den danske danser gratis timer, da pengene slap op. Det gjorde Fokin absolut kun, når

Barreøvelser fra førsteopførelsen af Harald Landers og Knudåge Riisagers *Etudes* på Det Kongelige Teater, 1948.

han så talent. Men Harald Lander huskede generøsiteten og udviste den selv, da han sad med nøglerne til kunstens hemmeligheder. Da jeg som ung studerende kom til Paris i 1962, inviterede Harald Lander mig til at se skoler og prøver på Pariseroperaen. Sådan gav han chancerne videre.

Foruden klassisk russisk ballet studerede Harald Lander også russisk og spansk nationaldans i New York. Han fik engagement ved Paramount Circle og turnerede i USA, men vendte i 1929 tilbage til Det Kongelige Teater, hvor et balletmesterskifte fra Gustav Uhlendorff til Kaj Smith ikke gjorde det mere interessant at være ung danser på Kongens Nytorv. Men der var lyspunkter. Lander dansede titelpartiet i August Bournonvilles *Toreadoren*. Han blev solodanser, og George Balanchine kom på besøg og skabte to balletaftener. Men vigtigst af alt: I 1931 debuterede Harald Lander som koreograf med *Gaucha*, en latin-amerikansk karakterballet, der viste Landers sans for teater og hans forståelse for, at balletten måtte være underholdende, moderne og gerne lidt kulørt, hvis den skulle genvække publikumsinteressen. I 1932 blev Harald Lander balletmester og leder af balletskolen ved Det Kongelige Teater, to funktioner han bestred frem til 1951.

Margot Lander og Harald Lander i Harald Landers ballet *La Valse*, som han skabte i 1940.

Der forestod Harald Lander et stort arbejde, og hans indsats i den næste snes år blev af skelsættende betydning for balletten helt til i dag. Han skulle opbygge et korps og skabe solister af kvalitet. Han skulle introducere de nyere strømninger ude fra Europa, skabe et nyt og alsidigt repertoire og passe Bournonville-traditionen. Det var meget på én gang, men det lykkedes. Efter de principper, han havde set i udlandet, gik han igang med at revidere, supplere og styrke træningen, som udelukkende havde levet på de skoler, Bournonvilles elever havde sat sammen. Lander drog ofte på studierejser til udlandet og var blandt andet i 1932 i Sovjetunionen sammen med Margot Lander, hans daværende hustru og ledende solodanser. I 1938 var han nået så vidt i sit arbejde med at opbygge den tekniske standard hos det danske korps, at han kunne præsentere *Svanesøens* anden akt, mens han og Knudåge Riisagers *Etude* fra 1948 viser, hvor store tekniske krav, hans dansere kunne honorere mod slutningen af hans balletmestertid i Danmark.

Som koreograf forsøgte Harald Lander sig i mange genrer. Han øgede stadig kravene til danserne samtidig med, at han skabte et afvekslende repertoire for publikum. Mange af disse balletter var 'brugsballetter' og forsvandt hurtigt. Andre var af større kvalitet og blev stående som *Bolero*, 1934, og *La Valse*, 1940, begge til musik af Maurice Ravel. Under besættelsen 1940-45 nød balletten og Harald Lander en umådelig popularitet, ikke mindst fordi Lander forstod at bruge kunstarten som et nationalt samlingsmærke. Med den satiriske og vittige *Troldmandens Lærling*, 1940, og den alvorlige *Qarrtsiluni*, 1942, blev balletten et våben i den nationale kamp. *Qarrtsiluni*, der beskriver grønlandernes venten på solen efter den lange vinter, var et originalt og overrumplende værk, hvor Harald Lander bevægede sig væk fra det klassiske og vedtagent smukke. Koreografisk ligger *Qarrtsiluni* på linje med de symfoniske balletter, Harald Lander i 30'erne havde set i udlandet, idet han i dansens rytmiske struktur arbejdede kontrapunktisk mod musikken. *Qarrtsiluni* havde en symbolsk værdi i krigens år, men stod sig også som kunstværk ved senere genopsætninger.

I 1942 skabte Harald Lander også *Festpolonaise* i anledning af Christian X's regeringsjubilæum. Med danserne i rødt og hvidt i diagonal mod kongelogen fik den en national betydning og blev næsten en myte i dansk ballet. Andre væsentlige balletter fra disse år er *Slaraffenland*, 1942, atter i samarbejde med to af tidens betydeligste kunstnere, Kjeld Abell og Knudåge Riisager. Den første var også tekstforfatter til *Våren*, 1942, mens Riisager efter Czernys etuder komponerede musikken til *Etude* - i 1948 endnu uden det internationale 's' - der blev Harald Landers genistreg og den ballet, der skaffede verdensry til både ham selv og Toni Lander, som han giftede sig med i 1950. *Etudes* er den hyppigst opførte danske ballet fra dette århun-

Christian X hilser på Harald Lander og bestiller samtidig *Festpolonaise* til sit regeringsjubilæum i 1942.

drede. Den er bygget over gangen i en træningstime. Den viser en ballerinas vej fra de fem positioner til den store udfoldelse på scenen og bliver tillige en demonstration af den klassiske ballets udvikling over tre hundrede år. *Etudes* er en skønhedsapoteose over den klassiske ballet og Harald Landers blivende indsats.

Gennem det materiale, som nu har fundet vej til Det kongelige Bibliotek, vil fremtidens forskere få ny lejlighed til at studere Harald Landers virke som koreograf. Vi kan så at sige kigge ham over skuldrene. Harald Lander var en omhyggelig koreograf. Han forberedte sig hjemmefra og skrev ballerterne sirligt ned i små bøger med stift bind. Skal Lander-ballerterne genopsættes, ligger nøglerne her, mens forskere via disse bøger kommer helt ind i koreografens værksted. Jeg husker at have set Harald Lander arbejde med disse bøger i hænderne. De var hans arbejdsredskaber. Og det er mærkeligt bevægende nu selv at sidde med dem i hænderne. De fortæller om utaltes timers slid i dansens tjeneste.

Men materialet i Håndskriftafdelingen belyser andet end Harald Landers karriere som koreograf. For hans virke betød så langt mere. Foruden sine

Harald Lander prøver på Det Kongelige Teater i 1941. Ved spejlet sidder Valborg Borchsenius og Margot Lander.

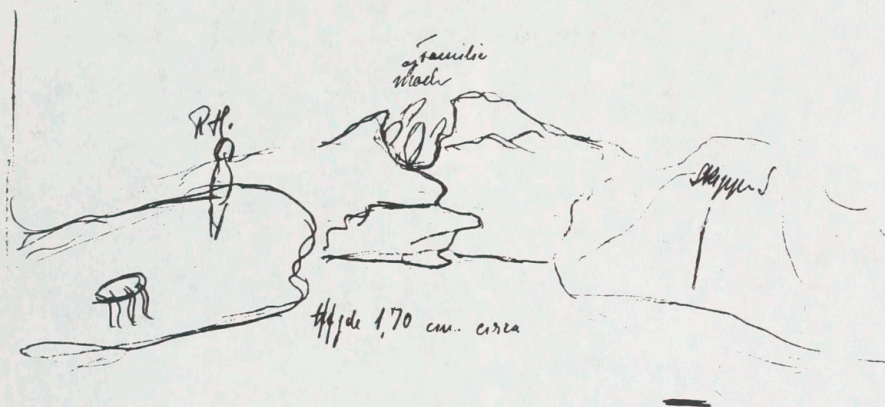
egne balletter havde Lander også det nationale Bournonville-repertoire at tage vare på og stilling til. Ved sin tiltræden i 1932 erklærede han at ville lægge hovedvægten på Bournonville. 1930'erne blev dog magre år for den gamle mester. Dels fordi Lander var mere optaget af sin egen koreografkarriere, dels fordi han vel mente, at publikum trængte til noget andet. Men i 1940'erne tog Harald Lander med hjælp af Valborg Borchsenius alvorligt fat på Bournonville-repertoire. Sammen præsterede de otte Bournonville-opsætninger af balletter, som dermed blev reddet for eftertiden. Landers bearbejdelser bestod ofte i en understregning af det dansante og underholdende med en stramning af de mimiske passager, som fornemmedes lange.

Den form, Bournonville-balletterne fik under Borchsenius og Lander, der ofte også drog Hans Beck med ind i arbejdet, blev altafgørende for opsætningerne på Det Kongelige Teater de næste tredive år helt frem til Bournonville-festivalen 1979, hvor alle de af ham opsatte værker stod på plakaten i mere eller mindre reviderede former ved Hans Brenaa og Kirsten Ralov, men dog alle med den grundstruktur, Lander havde lagt. Hver for sig skrev Harald Lander og Valborg Borchsenius balletterne ned, og det er spændende at sammenligne disse nedskrifter. Fru Borchsenius er den omhyggelige, lidt

April 1947.

Pantomime - finale.

Dansen, Grueseren, Høngen, Bournonvillestræde, Hoffdamen, Solbakken,
Pantillon, Moderen Tante og Dukt, Slæm, Robin Hood, Skjæppe Stræk,
3 Musketører,

Harald Lander skrev omhyggeligt sine koreografier ned. Her er notater fra genopsætningen i 1947 af Slaraffenland med Knudåge Riisagers musik. Scenografien var af Svend Johansen og tekstforlægget af Kjeld Abell.

tørre. Harald Lander er mere impulsiv, og man mærker iscenesætteren gennem nedskriften. I dansk ballethistorie har vi tidligere troet, at fru Borchsenius skrev ned, hvad hun huskede af overleveringen. Hun debuterede i 1888 og var en af teatrets ledende danserinder med speciale i Bournonville indtil afskeden i 1918. Det identiske i fru Borchsenius' og Harald Landers Bournonville-nedskrifter, som jeg har afprøvet ved at sammenligne *Kermessen i Brügge*, opsat i 1943, stiller det nye spørgsmål, om ikke snarere hun og Harald Lander skabte den officielle version eller med andre ord fastlagde en Bournonville-tradition. I hvert fald vil læggene i denne samling med Harald Landers nedskrifter af *Et Folkesagn*, *Napoli*, *Sylfiden* etc. give anledning til spændende ny forskning.

Harald Lander var balletmester i København frem til 1951, og allerede midt i 1940'erne var han klar over, at der måtte koreografisk fornyelse til, hvis han skulle udnytte og udvikle det kompagni, han havde skabt, og som var rigt på store og lysende talenter. I 1946 sørgede han for, at *Giselle* kom på repertoire, hentet hjem til Margot Lander, og i 1948 inviterede Lander Leonide Massine på gæstespil. I 1950 holdt teatret sin første balletfestival,

4. Applaudissements ... 9. de Platte

2de Platte Pas 1-4 g. Jete walbyge paa s. Ben. med h. Ben af rum h.

Pas 3-4 Gaae; Jete med 2 h. lge. hved tid / h. Fod adskilt s. Ben / 2 Ben 77

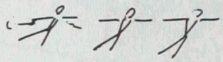
Pas 5-6 Jete rum. 1-2. g. l. o. v.

Pas 7-8 Gaae fælle paa h. Fod med s. Ben rum g. l. Ben / med sætter paa s. med h. Ben rum 2 Ben 77

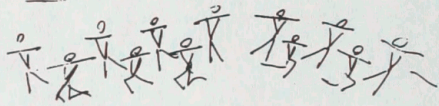
8-9 Fod p. paa s. 7 med h. Ben rum i ldt s. Ben 77

rum 77 1/2 paa 800
af de over slaa

10 Fod med 2 h. l. Ben og.
11 Fod tid / paa s. Fod slaa

9de Platte bis med sat. Staa

Eksempel på, hvordan Harald Lander nedskrev sin ballet Staraffenland (1942).

VII

Pas de deux.

Prinsessen paa s. 7 Trupen holder hunde - fra i byge. Hunder af paa med 2 med hunde een Gang.

5-8 Sluttes byge med ansigt mod D.S. Fag. Prinsessen dige' er færdig paa de faubes af 4 Pir. endeløst 2 stiftet af Trup

9-12 Prinsessen standes af Trupen og hun ansporer hunde lidd med byge krum om Helan paa hane.

13-16. Trupen paa Rud.

Harald Landers notater til pas de deux'en i Staraffenland.

Harald Lander instruerer *Amors og Balletmesterens Luner* på Opéra Comique i Paris, 1967.

og da en række internationale kritikere i 1951 blev inviteret til festival nummer to og med rette begejstredes over både repertoire og dansere, stod Harald Lander og kompagniet foran det store internationale gennembrud. Både Harald Lander og Den Kongelige Ballet blev da også verdensberømte, men hver for sig.

I august 1951 startede den såkaldte 'Lander-affære', som er et af de sørgeligste kapitler i dansk ballethistorie, og selvfølgelig rummer Landerarkivet også materiale om den sag. Harald Lander var kommet i et stærkt modsætningsforhold til balletten, og en stor del af korpset ønskede ham fjernet. Lander blev udsat for et sæt af anklager, som delte sig i de moralske omkring hans forhold til danserinderne og de kunstneriske omkring hans ledelse af balletten. Sagen var genstand for stor omtale i pressen. At den overhovedet kunne opstå, hænger, set fra i dag, sammen med forældede ledelsesprincipper, og at den fik så uheldigt et forløb, hænger - også set fra i dag - sammen med en hos den daværende undervisningsminister manglende menneskekundskab og mangelfuld indsigt i forholdene på et teater. Der blev indledt undersøgelser, men aldrig rejst tiltale mod Harald Lander, som kunne

anse sig for rensat og senere vel også måtte opfatte det som en oprejsning, da han i 1969 fik tildelt *Ingenio et Arti*. Men for den københavnske balletscene var han foreløbig tabt.

Harald Lander tog til Paris. Han satte gamle balletter op - både af Galeotti, Bournonville og ham selv - og han skabte nye. Han blev balletmester og leder af balletskolen ved Pariseroperaen. Han satte *Etudes* op overalt i verden og tillige Bournonville. Han gjorde en indsats for dansk ballet i det fremmede, men han længtes ofte hjem. Harald Lander var som kunstner og menneske temperamentsfuld og impulsiv, men først og fremmest følsom, og han sagde i 1958 med glæde ja tak til en invitation om gæsteinstruktion på Det Kongelige Teater, lidet anende, at 'affæren' langt fra var glemt. Lykkeligvis kom et forlig i stand, og gæstespillet blev gennemført i 1962 med *Les Victoires de l'Amour* og *Etudes*. I 1960'erne arbejdede Harald Lander meget på dansk TV, og omkring sin 65 års fødselsdag i 1970 oplevede han det lykkeligste gæstespil på Det Kongelige Teater. Vanskelighederne syntes endeligt overstået, og han skabte en retrospektiv aften med *Trolldmandens Lærling*, *Qarrtsiluni* og *Etudes*. Lise og Harald Lander, som var blevet gift i 1965, havde købt en vandmølle i Normandiet, hvor jeg besøgte dem i sommeren 1969, og jeg husker, hvordan Harald Lander strålede af glæde over, at han skulle hjem og arbejde på sit gamle teater. Harald Lander var blevet fransk statsborger, men i sit hjerte var han dansk, og han døde i København i 1971.

I betragtning af den store betydning, Harald Lander fik for dansk ballet, er det rimeligt og dejligt, at hans papirer nu er havnet på Det kongelige Bibliotek. Det er en sjælden balletskat, som ligger velforvaret i et stålskab i Håndskriftafdelingen. Et rigt materiale, der foruden nedskrivningen af balletterne i trin og beskrivelser, rummer samlinger af breve, kontrakter, musikarkivalier, billeder og udklip.

Harald Landers arkiv vil blive tilgængeligt for videnskabelige formål med Lise Landers skriftlige tilladelse.